

НА СВЕТИМ ВОДАМА ЛИМА: ИСТРАЖИВАЊА ДОЊЕГ ПОЛИМЉА 2014/2015

Апстракт: рад представља резултате историјско географског рекогностицирања терена извршених у оквиру пројекта *На светим водама Лима*, током 2014 – 2015. године. Током те две године обиђено је преко тридесет локација на територији Републике Српске (БиХ), Србије и Црне Горе, а у атару општина Вишеграда, Нове Вароши, Плужина, Прибоја, Пријепоља, Руда, Чајничка, а посећени су и црква брвнара у Кућанима, врела у Бјелевини, и цркве у Чајничу, Новом Горажду и Шћепан Пољу, као и савремени комплекс Андрић град. Током дела истраживања, коришћен је и ГПС, како би сами локалитети били прецизно убележени.

Кључне речи: Полимље, рекогносцирање, историјска географија, топонимија.

Кеувордс: Polimlje, Reconnaissance, Historical Geography, Toponymy.

Током последњег двогодишњег (2014-2015) историјско-географског рекогносцирања на територији Србије, Републике Српске, БиХ и Црне Горе, а у оквиру пројекта *На светим водама Лима*, екипа је обишла велики број локалитета, у покушају да допуни ранија истраживања Доњег Полимља. Као и до сада осим позиције, изгледа и карактеристика локалитета, уочени су и микропоними који указују на људску активност, као и њихова уска веза са налазем материјалних остатака. Осим убикације појединих локалитета, извршен је и увид у новије стање раније рекогносцираних налаза. Током дела истраживања, коришћен је и ГПС, како би сами локалитети били прецизно убележени.¹ Већина локалитета које смо овом приликом обишли,

*Рад је настао у оквиру пројекта Музеја у Пријепољу: *На светим водама Лима: мултидисциплинарна истраживања Полимља*, који финансира Министарство културе Републике Србије, а за 2015 и општина Пријепоље, и пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС. Током 2014 и 2015, екипа је радила под руководством С. Мишића, а у саставу: С. Пушица и А. Фостиков.

¹ А. Фостиков, *Извештај са историјско-географског рекогносцирања: На светим водама Лима 2012–2013*, Милешевски записи, 10 (2014), 347-348. Током 2014-2015 локалитети су одређивани ГПС апаратом који дозвољава око 3м грешке. У случајевима где тачне координате нису узете стицајем прилика, као и до сада локалитети су географски одређени искључиво административно или према картографској грађи, а посао ГПС-овања биће обављен накнадно, када се стекну услови. Такође када је реч о коришћењу ГПС апарата, важно је да се приликом картирања ГПС координате додатно конвертују ради прецизне убикације, пошто директно

прилично су девастирани, како утицајем људског фактора, тако и природних, а великом броју локалитета је нарушена целина. Како се такав тренд наставља свакодневно, покушали смо да извршимо макар прелиминарно истраживање тренутног стања, као и да их документујемо фотографијама.

* * *

Амзићи

У селу Амзићи (Хамзићи) (КО Амзићи, Нова Варош, Србија),² забележена су два потеса *Црквено* и *Грчко гробље*. Данас на потесу Црквено налази се ново игралиште, храст запис и поред њега импровизирана света трпеза за коју је изгледа искоришћена стела са натписним пољем. Према речима мештана локално окупљање вршено је уз ову трпезу и храст. Други потес, Грчко гробље налази се према истим информаторима негде у правцу школе, али ту према истим нема материјалних налаза - име само памте од старијих без знања о тачној локацији.

Бјељевине

У атару села Бјељевине (МЗ Сетихово, Рудо, РС-БиХ) изнад ушћа Баховице и Радојне, налазе се непосредно један уз други неколико извора, који се и данас сматрају лековитим и светим, па је сам локалитет задржао култну улогу. Међу изворима налази се и један само повремено активан.³ Над истим је у последње време изграђена и нова кућа ради наткривања, а делови извора који стално теку каптирани су у чесму.

Будимлија

У долини Будимлије, зване и Будимља, у некадашњем селу Будимлија, а у засеоку Микавци (МЗ Бијело Брдо, Рудо, РС-БиХ) налази се некропола (43°40'824"N, 019°25'751/752"E, на око 753 m надморске висине) потпуно девастирана, тако да је на истој остао само један цели надгробник, вероватно типа сандука (прилично је уништен) и неколико комада који су преостали након ломљења осталих споменика. Да ли се управо на овом споменику

преузимање истих и означавање локације на основу узетих података може често да доведе до грешке. За сваку препоруку су стога конвертори типа GPS Coordinate Converter, Maps and Info, boulder.com geocaching, који дозвољавају и картирање, а у новије време велики број сличних се појавио у слободној верзији.

² Пријеролје 578-2-1 (Nova Varoš), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1972²; *Географска енциклопедија насеља Србије* III, ед. С. Ђ. Стаменковић, Београд 2001, 91 (=ГЕНС III).

³ Višegrad 527-3-2 (Nova Varoš), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; *Bjeljevine*. Priorđio Stevan Delić, učitelj u Čajniču, GZM II-3 (1890), 319, 320. За новију култну улогу гугл таг: Bjeljevine+Rudo.

некада видео коњ сачуван у опису из 1903, није познато, али се данас на истом ништа не види, те би након секундарне употребе као клупе, морао и да се детаљно очисти.⁴ Некропола се налази на брдашцу, које је делимично са стране додатно усечено приликом скорашње пренамене земљишта. Према речима становника у долини у непосредној близини налазила се и црква.

Вишеград

Ради планирања даљих истраживања посећен је сам град Вишеград (РС, БиХ). У атару града налази се и локалитет *Јеврејско гробље*, на потесу брда *Околиште* у истоименом насељу, изнад данашњег Дома за ментално здравље (43°47'247"N, 019°17'147"E, на око око 380 m надморске висине). Према појединим подацима потиче са краја XIX века. Том приликом посећен је и савремени комплекс *Андрићград*, познат и као Каменград, чија је изградња започела 2011, а који је смештен на врху полуострва између Дрине и Рзава.

Восковина

У атару Восковине (Прибој, Србија), на такозваном Восковарском брду (43°35'248"N, 019°17'202"E, на око 1.092 m надморске висине) на потесу *Мраморје* налази се некропола, данас великим делом урасла у шибље, папрат и разграђена, са надгробницима, међу којима се издваја и неколико монументалних саркофага (слеменака). На крову једног од њих налази се и представа отворене шаке са мачем.⁵ Делом паралелно са некрополом пружа се и активно гробље, савремено православно, а преко пута истог у заравни и савремено исламско гробље. Према традицији изнад Мраморја, а поред савременог гробља налазила се црква. Данас је ту видљив понеки обрађен камен, а на једном делу и неколико каменова чија форма личи на зид. Све до новијег времена ту се одржавао вашар, у недељу после Петровдана.

Врело

Село Врело (МЗ Забрњица, Прибој, Србија) лежи на обронцима изнад долине Побраћнице и обилује, како му име и каже, бројним изворима, који се сматрају лековитим, од којих су неки у новије време каптирани. У оквиру села налази се неколико потеса од значаја. Осим налаза из старијих периода, гвозденог и бронзаног доба, на територији Забрњице, својевремено су према речима становника вршена и археолошка истраживања једног дела села Врело, али нам нису познати резултати ових истраживања, те под којим именом је локалитет уведен. У целом атару села, мештани и даље налазе

⁴ С. Трифковић, *Вишеградски Стари Влах*, Насеља и порекло становништва 2 (1903), 613-614, 627, 640.

⁵ М. Зотовић, Ј. Бућић, *Резултати*, 28; Е. Зечевић, *Мраморије-стећци у Западној Србији*, Београд 2005, 155. Полумесец са друге стране данас се више не види.

остатке керамике, а село је познато и по налазишту, како је зову *плаве глине* (тамно плаво сивкасте), коју и данас користе за малтерисање, али и остале потребе. На потесу Црквено, некада су се видели остаци цркве, које место се сматра култним, па је данас прилично урасло иако се на појединим местима још увек виде темељи и назире делови грађевине, а управо на истом потесу нешто даље од остатака налази се и доступни коп поменуто глине. Суседни потес назива се Кућишта и према речима становника ту су се видели остаци звоника. У Горњим Кућиштима налази се савремено гробље, а при копању налазе се остаци сахрањених из ранијег времена. У близини налази се и топоним Поповина, као и поток Ћепала, где су се некада виделе ваде. Изнад насеља налази се Градина, у новије време позната и као Стројиловића градина, како је зову због фамилије Стројиловића која је насељена у Врелу. Према речима мештанима, на Градини која није рекогносцирана налазе се неки материјални остаци (!), а на заравни исте и језеро, те бројни извори на потесу Љетишта. У самом селу као и околини забележили смо две легенде, једна о мосту између ове и Љубатовачке градине, а друга о погибији римског цара и изгубљеној кочији од злата тешкој тачно 186 kg, која је доста раширена међу становништвом овог дела Поблаћа.⁶

Гривин

Село Гривин (МЗ Сетихово, Рудо, РС-БиХ), обилује остацима из ранијег периода, који указују на континуитет насеља и на његово место као важног саобраћајног чворишта на тзв. *Гривинском путу*. У његовом атару налази се стога неколико локација од значаја, о којима речито сведочи и топонимија. Некада на обали Лима, а данас изнад вештачког језера, налазе се остаци потеса: *Стари Брод* и *Брод*, који указују на некадашње место преласка Лима, непосредно поред некадашњег средњовековног утврђења, данас на потесу *Град*, које је вероватно штитило овај прелаз и Гривински пут. Утврђење Град (43°38'773"N, 019°16'834"E, на око 395 m надморске висине тзв. Доњи град, Горњем нисмо успели да приступимо) представљају данас остаци зида у висини око 2 m, на врху узвишења. Према причи старијих мештана, некадашња грађевина била је подељена на Мали и Велики град, спојен мостом. Ка утврђеном врху нема прилаза осим преко рова, данас у дубини можда око 5 - 6m, којим није немогуће да је можда пролазио и данашњи оближњи извор, који је осим заштите пружао и приступ пијаћој води, а који је у међувремену претворен у поток за наводњавање најпре оцака, а затим плантаже која се сада налази у пољу испод града на некадашњем потесу Подград, а касније прозваном и Оцак, по месту каснијег оцака (данас приватна кућа). Са две стране налазио се изнад литице, док се са треће налазио можда доиста и мост. Да ли је и како био утврђен према удолини поред Лима није сигурно, пошто је цео простор данас искрчен и поравнат,

⁶ Višegrad 527 4-4 (Rudo istok), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; ГЕHC III, 313.

скоро до живе стене на којој тзв. Мали град почива. Према традицији Град, познат и као Кула, сазидао је цар и ту је затворио проклету Јерину. Према мишљењу А. Бејтића у питању је утврда са стражарском функцијом.

Такође на пољу поред садашње куће налази се и један усамљен стећак, за који није познато да ли је и зашто дислоциран. Изнад Града, височије у брду налази се некропола (43°38'919"N, 019°16'366"E, на око 405 m надморске висине) код раскрснице, зарасла у шибље (потес Ногина бара). Неколико надгробника је сачувано, а становници кажу да их је било и више. Некропола је вероватно девестирана током радова на путу. Поједини надгробници су дислоцирани. Међу сачуваним налази се и више врста плоча, сандука и саркофага. Такође, један доста оштећен примерак (43°38'949"N, 019°16'080"E, на око 440 m надморске висине) нешто мањи него надгробници истог типа на нижој некрополи на раскрсници, нађен је код нове цамије, која је у новије време саграђена на месту старог мејтефа. Осим ових локалитета, у ранијим истраживањима забележено је и да се изнад Гривина у ливадама налази топоним *Црквина*, на ком је такође, према информацијама од мештана, некада била црква и велико камење које је касније искоришћено, а један недовршен надгробник нађен у брду изнад Гривина, на потесу Рудина, где је изгледа био локални каменолом, и где се каменом снабдевала локална радионица каменара. Такође ниже од Рудина, налази се и топоним *Улице*, а према А. Бејтићу коса изнад села називала се Краљево брдо, са ужом локацијом Краљев сто.⁷

Зарбовина

У атару села Зарбовине (МЗ Стргачина, Рудо, РС-БиХ) налази се некропола (43°39'100"N, 019°13'846"E, на око 600 m надморске висине), позната у литератури као некропола у Зарбовини. Осим већ описаних надгробника,⁸ у оквиру некрополе налазе се изгледа и поједини усадници, као и доста камења које би можда указивало на ранију грађевину. Од описаних мотива на надгробницима нисмо успели да уочимо ништа, пошто је некропола јако урасла у шуму и маховину.

⁷ Višegrad 527 4-1 (Grivin), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; А. Бејтић, *Stari trgovački putevi i donjem Polimlju*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXII-XXIII (1972- 1973) 182-184; А. Бејтић, *Стари градови у доњем Полимљу*, Старинар 26 (1975), 104-105; З. Стјеповић, *Рудо кроз вијекове*, Видици. Часопис за културу, умјетност и друштвени живот бр. 4. и 5, Рудо, 28. Народна библиотека "Просвјета" Рудо: <http://www.bibliotekarudo.com/casopis/vidici4-5.pdf> ; *Strategija razvoja turizma u Gornjem podrinju*, Institut za građevinarstvo „IG“ d.o.o. Banja Luka, 2007, 126, 127. Опćина Goražde: <http://gorazde.ba/razvoj/Files/Strategija%20razvoja%20turizma%20u%20gornjem%20Podrinju.pdf> (10.11.2015.)

⁸ *Arheološki leksikon BiH* (=AL BiH), Sarajevo 1988, t.3, 109 (N. Miletić)

Заступ

Током истраживања обиђен је и Заступ (МЗ Бродарево, Пријепоље, Србија). У атару овог села, према изворима, налазе се три сакрална здања, манастир Заступ и још две цркве посвећене св. Николи и Успењу св. Богородице. Осим манастирске, у новије време откривена је још једна црква, која се истражује у организацији Музеја у Пријепољу (1- 43°12'278/283"N, 019°45'233/239"E, на око 687/691 m надморске висине; 2- 43°11'984"N, 019°45'607/609"E, на око 590 m надморске висине). Према ранијим истраживањима бележи се и постојање испосница у непосредној близини манастира, као и старо гробље у Заступу.⁹

Златари

Село Златари (МЗ Старо Рудо, Рудо, РС-БиХ) (43°36'674"N, 019°21'290"E, на око 491 m надморске висине) налази се на брду изнад поља у коме је некада било Старо Рудо (ново се налази са супротне стране Лима). Иако назив наводи на помисао да се ту или у близини рударило или обрађивало злато, садашње становништво не зна за остатке који би на то упућивали, а истих нема ни на оближњем потесу познатом под називом *Рудине*, који овде можда упућују на врсту, тип ливаде. Стога се сматра се да је насеље понело име према некој од карактеристика положаја. У селу налази се топоним *Грчко гробље*, данас микропотес великим делом рашчишћен, али и познат под називом *Гробљице*. Према традицији ту је било гробље, а на једном месту налазе се остаци ломљеног камена, на гомили, међу којима и делови надгробника. Посебних материјалних видљивих налаза нема, као ни сећања о монументалним надгробницима. Сматра се светим местом. Само брдо на ком се налази Грчко гробље и Златари назива се *Варошки бријег*. На брду изнад налази се топоним Градина, али се каже да је ту само зараван, да постоји ката 703, као и да нема видљивих остатака, нити се памте исти (овом приликом исти није обилажен). Иако је јака традиција изгледа очувала локалну топонимију, сам простор је вероватно током времена темељно рашчишћен услед његове премене.¹⁰

⁹ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, 1950, 126; П. Влаховић, *Бродарево и његова околина*, Београд, 1968, стр. 67-68, 71-72, 155-156. Ђ. Д. Јоксимовић, *Милешевски штампар Мардарије*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића 16 (1995), 310, са изворима и ст. литетратуром Т. Суботин-Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVIII века*, Београд 1999, 137. О истраживањима Затупа и ново откривене цркве више речи у извештају са истраживања колеге С. Пушице.

¹⁰ А. Бејтић, *Стари градови*, 102-103.

Зубањ

У атару насеља Зубањ (МЗ Сетихово, Рудо, РС-БиХ) на Зубањ брду (Зубовића, Зубањско) налази се потес Мраморје (43°37'019/020''N, 019°15'214''E, на око 1.011/1.112 m надморске висине), са неколицином надгробника, међу којима је и један посебно интересантан са представом младог месеца и три сунца, запажен још крајем XIX века.¹¹ Некропола је можда делом уништена током ширења и уређивања нових путева, тако да се сада налази делом између два пута. У непосредној близини налазе се муслиманско старо и ново гробље.

Каоштице

У атару Каоштица (КО Каоштице, Вишеград, РС-БиХ) налази се неколико локалитета од значаја, од чега и две некрополе. Прва на локалитету *Мраморје* позната и детаљно описана у литератури, налази се у засеоку Раонићи (43°41'578/579''N, 019°11'839''E, на око 930/931 m надморске висине) и слојевита је, па се средњовековно гробље налази на тумулу. Посебно је значајна због специфичних представа на надгробницима.¹² У непосредној близини, у засеоку Батковићи, изнад џамије налази се и старо мезарје. Друга некропола налази се у засеоку *Мраморице*, чије је и име индикативно, на потесу *Мраморије*. (43°42'077''N, 019°11'107''E, на око 620 m надморске висине). Међу надгробницима има и неколико врста сандука. Према добијеним обавештењима, изнад некрополе налази се и старо мезарје које овом приликом није обиђено. Такође према информацијама добијеним од локалног становништва на месту данашњег репетитора на Хињевцу (43°42'101''N, 019°12'106''E, на око 1.035 m надморске висине), некада су се налазили остаци грађевине – зида и куле. Данас је место убетонирано и на истом се не могу поуздано потврдити ови подаци. Остаци зидина потврђени су у ранијим истраживањима само изнад Јелића на Градини Јелића, изнад ушћа Лима и Дрине, али је обилазак исте одложен, за другу прилику.¹³

Клашник

У атару Шетића, засеока Клашника (Вишеград, РС-БиХ), налазе се непосредно један поред другог потеси *Гребнице* (познат и као *Мраморје*) (43°53'773/774''N, 019°13'635''E, на око 630 m надморске висине) и *Црквина*, а раздваја их поток. На Гребницама се налази велика слојевита и дуго

¹¹ М. Hoernes, *Dinarische Wanderungen: Cultur- und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Verlag von Carl Craser, Wien, 1894, 256.

¹² Z. Halilović, *Nekropola sa stećcima na lokalitetu Mramorje u zaseoku Raonići, Kaoštice, Višegrad*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija) 2 (2012), 211-227, са ст. литературом.

¹³ А. Бејтић, *Стари градови*, 107.

коришћена некропола, са сигурно преко 200 надгробника, у којој су својевремено нађени и римски споменици. Међу средњовековним надгробницима има свих типова, како аморфних, тако и више врста плоча, сандука, те саркофага. На месту Црквине, према локалним обавештењима некада се налазила црква, а на истом месту почетком XX века, нађена је и лоша опека, која вероватно припада средњовековном здању. У међувремену, извор на дну некрополе, између Гребнице и Црквине, у новије време променио је ток и раздвојио се у два крака, те руши део некрополе, док је сама локација Црквине делом поплављена и није било могуће детаљније је истражити. Споменици су прилично уништени спирањем, а цела некропола веома је урасла.¹⁴

Кнежева река

Кнежева река (КО Плашче, МЗ Крајчиновићи, Прибој, Србија) је насеље смештено уз истоимену реку, десну притоку Побраћенице. Данашње новодосељено становништво сматра да је село назив добило *према неком кнезу који је ту живео*, а старије материјалне остатке попут камена на потесу Кућетине је разградило.¹⁵

Кућани

У атару села Кућани (КО Кућани, Нова Варош, Србија) налази се позната црква брвнара посвећена Вазнесењу Господњем, стављена под заштиту још давне 1948, а обновљена 1954.¹⁶ Не расправљајући о датуму њеног настанка, треба истаћи да само место цркве на ободу потеса *Пета*, именованом очигледно према географској формацији тла, на јужним падинама Муртенице, вероватно указује на старије култно место. Такође у ранијим истраживањима овог села забележен је и топоним Црквина, у центру села, где се налазила стара сеоска црква.¹⁷

Липе (Липа)

Према појединим информацијама на терену, негде на путу од реке Побраћенице ка Липама (на карти Липа) (КО Плашче, МЗ Крајчиновићи,

¹⁴ Д. Сергејевскиј, *Римска гробља на Дрини*, ГЗМ 46-2 (1934) 8/18-9/19; *AL BiH*, т.3, 93 (V. Raškalin, N. Miletić); Р. Зотовић, *Насеља источног дела римске провинције Далмације*, Ужички зборник 18 (1989) 26.

¹⁵ Pljevlja 577 2-1 (Gotovuša), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974².

¹⁶ Titovo Užice 528-4-3 (Kokin Brod), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1971²; Арх. Д. Ст. Павловић, *Заштита ороњулих брвнара*, Саопштења Завода за заштиту споменика I (1956) 89-90, ГЕНС III, 95-96; *Нова Варош*, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву. <http://zskv.rs/13-nova-varos/> (07.11.2015.)

¹⁷ Љ. Ж. Мићић, *Златибор – антропогеографска испитивања*, Насеља и порекло становништва 19 (1925) 28.

Прибој, Србија)¹⁸ налазе се два стара гробља под честим именом *Грчко гробље*. Исте нисмо успели да нађемо на терену.

Лисичина

У атару Лисичине (КО Забрђе, МЗ Сјеверин, Прибој, Србија), изнад коте Вук, на обронцима који спајају Гајеву Планину са Јаворјем, налази се неколико временски и територијално надовезаних некропола, једна поред друге. На потесу *Мраморје* (43°35'059"N, 019°18'460"E, на око 1.046 m надморске висине) налази се некропола, са око двадесетак видљивих надгробника, међу којима се осим аморфних, јављају и плоче. Некропола је урасла у маховину и траву, а можда је услед ширења локалног пута делимично страдала. Млађи период некрополе представљају усадници који се пружају низ брдо. На извесној удаљености и нешто ниже налази се и потес *Девојачки гроб* (43°34'940"N, 019°18'254"E, на око 859 m надморске висине), поред кога тече *Крвави поток*. Гроб је окренут ка путу, и мада је делом девастиран и изломљен приликом потраге за златом, изгледа да су се у почетку на две стране налазили споменици попут стубова, док је гроб био ограђен обрађеним каменом, а на њему се налазила плоча. Гроб се везује за смрт девојке, током свађе српско-турских сватова. Нешто даље на раскрсници налази се и активно гробље настало најкасније крајем XIX или почетком XX века (43°34'714"N, 019°18'095"E, на око 1.011 m надморске висине) где се сахрањују Поповићи и Јојовићи. Одмах поред налази се одвојен, посебно обележен и ограђен гроб, а у близини и топоним Шебов гроб.¹⁹

Нахота

У близини села Нахоте налазе се топоними Градац и Градина. Нажалост само село је расељено и урасло у коров и шибље, као и пут кроз исто. Осим савременог гробља нема никаквих старијих, видљивих остатака. Како никог у истом нема, нисмо успели да прикупимо никакве информације.

Обрвена

У атару села Обрвена (МЗ Рудо, Рудо, РС-БиХ), налазе се у непосредној близини две старије некрополе, на извесној удаљености. Остаци прве (43°38'328/329"N, 019°20'431"E, на око 440 m надморске висине), коју представља неколико поједначних аморфних надгробника и комада истих, налазе се на савременом активном гробљу у самом селу. Према информацијама добијеним у селу, њихов број био је далеко већи.²⁰ Друга

¹⁸ Пљевља 577 2-1 (Gotovuša).

¹⁹ За област дела Јаворја, Гајеве Планине и долине Радојне информатор је био Ј. Јојовић из Лисичине.

²⁰ AL BiH, t.3, 103 (V. Palavestra)

некропола, која се у литератури наводи или као две или као једна, налази се нешто ниже, ближе главном путу и реци Лим, на потесу *Црквина* (43°38'232"N, 019°20'388"E, на око 423 m надморске висине), где је, према традицији, била црква. Овде се налазе аморфни надгробници, као и они типа сандука и саркофага. На потесу Црквине у току је изградња нове цркве посвећене јасеновачким мученицима.

Ојковица

Село Ојковица (Нова Варош, Србија) налазило се некада у поречју Увца и Тисовице, а данас је делимично потопљено стварањем Златарског језера. У атару овог села налази се и зараван Варкашевина, на којој се поред Сињца налази потес *Црквина*, са остацима цркве посвећене светим апостолима Петру и Павлу, као и даље активно гробље. Од некадашње цркве сачувана је апсида и темељи, а има мишљења да је иста обновљена на месту старије цркве, запаљене у Првом српском устанку, а обновљене почетком XX века у виду брвнаре, након чега и поједине драгоцености из негбинске цркве Рођења Светог Јована Крститеља, попут свећњака са натписом из 1904, завршавају у обновљеној ојковачкој цркви. Заштитна археолошка истраживања овог локалитета вршио је Завод за заштиту споменика културе из Краљева 2013. године. Након потапања дела села, потопљен је и потес *Грчко гробље*, за који се каже да је гробље на коме се налази „побијено камење са турским сликама“(!). У истом селу налази се и локалитет *Градина*, који овом приликом није рекогносциран, а на коме се изгледа налази локалитет из римског и касније средњег века, са видљивим остацима зидова цркве, у чијој близини се налази и топоним *Звонара*.²¹

Пазалје

У атару села Пазалје (МЗ Стргачина, Рудо, РС-БиХ) налази се узвишењу Ђурђево брдо, изнад реке Радојне, потес *Мраморије* (43°38'546"N, 019°13'141"E, на око 599 m надморске висине). Према ранијем опису бројала је 188 надгробника, док у новије време према бројању мештана, има око 140, а на истој се налазе како надгробници типа плоче, сандука, саркофага, тако и они аморфни. Међу њима налази се и један са натписом Твртка Милцарића у 17 редова.²² Од осталих треба поменути и један саркофаг са представом мача

²¹ Топографическе карте Генштаба Русије 1:100 000, л. К34-16; Titovo Užice 528-4-4 (Jasenovo), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1972²; Љ. Ж. Мићић, *Златибор*, 462-464; З. Златић Ивковић, *Црквине на обалама Златарског језера*, Савиндан 20, Милешевски културни клуб Свети Сава, Пријепоље 2010, 17-19; Извештај о раду за 2013 Завода за заштиту споменика културе Краљево: <http://media.zzskv.rs/2015/06/IZVESATAJ-O-RADU-U-2013.pdf> (08.11.2015.)

²² Š. Bešliagić, *Nekoliko novopronađenih natpisa na stećcima*, Naše starine 11 (1967) 45; M. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine IV*, Sarajevo, 1970, br. 2015; Višegrad 527 3-2 (Međeđa), 1: 25 000, Vojnogeografski institut 1974²; *AL BiH*, t.3, 103 (N. Miletić); Š. Bešliagić, *Leksikon stećaka*, Sarajevo 2004, 132, 272 sl. 185.

у руци на крову, а додатно са предње стране и са представом врха копља, изнад кога се налазе и концентрични кругови. Некропола се практично пружа преко целог брда, скоро до ивице истога над реком Радојном. На једном делу (43°38'535"N, 019°13'158"E, на око 664 m надморске висине) као да се виде остаци просторија. С обзиром на величину некрополе, можда се на том потесу налазило и неко сакрално здање. Такође један надгробник типа сандука, налази се на путу при врху брда, тачно изнад данашњих кућа и делимично је накошен. Да ли је ту остао током транспорта или из неког другог разлога није познато.

Паравци

У селу Паравци (Хунковићи, МЗ Заборак, Чајниче, РС-БиХ)²³ налази се потес *Мраморије*, познат и као *Вилине* (43°37'581/587/596"N, 019°13'603"E, на око 736-750 m надморске висине), на коме се налази стара некропола, која је смештена на узвишењу на граници села Радожеље-Паравци, односно на самој граници Чајниче-Рудо. Међу споменицима налазе се плоче, сандуци, саркофази. Посебно интересантан међу надгробницима је и примерак плоче са великим младим месецом у рељефу, изнад кога се налазило очигледно још нешто, али је на том месту поломљен. Сви споменици доста су добро обрађени и прилично су монументални. Према речима мештана, на некрополи се налазио и споменик са доста необичним натписом, али како је локалитет изузетно урастао, као и споменици, исти нисмо успели да нађемо. Ради даљег истраживања било би неопходно макар очистити све надгробнике, којих има најмање двадесетак.

Паштан брдо

На Паштан брду (Рудо, РС-БиХ)²⁴ изграђена је црква Св. Макарија Патријарха српског средином осамдесетих година XX века, која је крајем истога и обновљена. У дворишту цркве постављен је 2013. и споменик палим српским борцима у последњем рату. Недалеко од овог узвишења, налази се и старо гробље – мезарје са изузетно високим нишанима.

Присој

Село Присој (МЗ Сјеверин, Прибој, Србија) пружа се испод средњовековног града Сјеверина (*Јеринин град* изнад Сутјеске). У истом насељу налазе се, према старијим истраживањима, два украшена стећка на савременом гробљу и један на потесу од активног гробља до старог града. Прва два још увек се налазе у активном гробљу (43°34'745"N, 019°20'187"E, на око 724 m

²³ Општина Чајниче: <http://opstinacajnice.rs.ba/upoznajte-cajnice/mjesne-zajednice.html>

²⁴ Višegrad 527 4-1 (Grivin).

надморске висине). Реч је о два сандука. Док се на једном још увек назире остаци описане орнаментике, у виду два крста, други је превнут и бар на видљивим странама нема уочљивих ознака, или су исте спране. Трећи није лоциран.²⁵ У истом селу налази се и потес Ћувик (43°34'788"N, 019°19'628"E, на око 859 m надморске висине), данас делом уништен због раскрснице, и постављања стубова за струју. Према информацијама добијеним од становника, у Ћувику се налазило гробље изгледа усадника (*ко стари нишани вуре из земље*). Сам Ћувик налази се на Главници која доминира околином, и која изгледа као да је делом вештачка конфигурација. Нема остатака. Такође према традицији старо гробље, чији остаци су уништени, налазило се и на Дургловој коси.

Радовићи

У атару Радовића (МЗ Стрмац, Прибој, Србија), на *Радовића Брду*, налазе се на потесу *Мраморје* (43°36'311/313"N, 019°15'996"E, на око 1.014 m надморске висине) два надгробника типа сандука, без икаквих украса. Према обавештењима некада их је било више. Исте зову и *Ђавоље камење*.

Радожеље

У атару села Радожеље (МЗ Стргачина, Рудо, РС-БиХ) налази се доста велика некропола, на обронцима брда Никоља (43°38'098/099"N, 019°13'366/368E, на око 665 m надморске висине), чији је највећи део лоциран на падинама једног од узвишења. Према оквирној процени на њој се налази бар стотинак, ако не и више споменика, од којих је део отклизио те је дислоциран. Међу истим заступљени су уобичајни типови сандука, плоча, а можда и појединих аморфних надгробника, или су у питању веома оштећене плоче. Судаћи према налазима појединих камених елемената (43°38'089"N, 019°13'331"E, на око 667 m надморске висине, није немогуће да се у оквиру исте налазила и црква. На истом потесу пронађена је и плоча са натписом, који до сада није објављен. Ради даље перспекције било би неопходно некрополу и споменике макар очистити.²⁶

Репци

У селу Репци (КО Заостро, МЗ Крајчиновићи, Прибој, Србија) према речима становника нема никаквих познатих остатака из ранијег времена.²⁷

²⁵ Е. Зечевић, *Мраморије-стећци*, 161; *Лексикон градова и тргова српских средњовековних земаља: према писаним изворима* (група аутора), ред. С. Мишић, Београд 2010, 253 (В. Петровић).

²⁶ *Višegrad 527 3-2* (Mededa). Натпис ће бити засебно обрађен у оквиру једног од следећих бројева часописа *Натписи и записи*.

²⁷ *Pljevlja 577 2-1* (Gotovuša).

Сватовско гробље

Локалитет *Сватовско гробље* налази се на делу Поблаћенице ка Милошићима (тачно име засеока у чијем атару је нисмо установили – Брвари?). Новонасељено становништво ово гробље сматра старим, а данас се налази обрасло у шуми. У питању су стари нишани, са доста високим примерцима, вероватно из XV или XVI века. Поједини су изгледа имали натписе.

С(ј)еверин

Село Сјеверин (КО и МЗ Сјеверин, Прибој, Србија) данас се налази у долини Лима, док се судећи по траговима и традицији, некада пружало дуж овде потока Ријеке, односно Сућеске, изнад које се налази и град Северин, познат у локалу као Јеринин град.²⁸ Према традицији о протоку млека са једне на другу локацију, овај Јеринин град везује се за Јаворје и потес Крвави поток у Лисичини. Топоним у близини *Мазгина стена* - у традицији је место где је погинула једна од Јерининих унатрашке поткованих мазги, са којима је бежала из Северина, након што је граду доток изворске воде пресечен. У брду на коме је Јеринин град налази се, према сакупљеним информацијама, и неколико пећина, од којих и једна повећа. Такође, неколико пећина према локалним информацијама, налази се и у кањону Ријеке (Сућеске) у стени насупрот Јеринином граду, а према причи некада је ка истим постојао и уски прилаз. У атару истог села налазе се и два локалитета, *Црквина* и *Грчко гробље*, малтене један насупрот другом, на обе обале Ријеке.

Потес *Црквина* (43°35'467"N, 019°22'235"E, на око 408 m надморске висине) налази се дуж потока Ријеке (Сућеска), где је и засеок Ријеке и почиње тамо где почиње и узвишење. На тој локацији некада се налазила некропола, од које је данас остало само неколико надгробника, међу којима се налази и понеки саркофаг, али и усадници. Становници кажу да је велики део надгробника искориштен секундарно, или уништен током раскрчивања простора. Током развођења воде наилазили су на комаде, у појединим случајевима и обрађеног камена, које су секундарно користили за потребе изградње сопственог зида око нове ваде. До потока у долини, који је раније текао нешто даље, налази се и потес Луке. На потесу *Грчко гробље* (43°35'948"N, 019°22'415"E, на око 418 m надморске висине, пружа се ЈИ/Ј-С/СЗ) налазила се стара некропола,²⁹ данас делом девастирана услед рашчишћавања терена. У једном делу изгледа да је требало да постане и грађевинско земљиште, пошто се исти део налази на приватном поседу. Старија некропола продужила је живот и сада се на делу исте налази и савремено гробље, али и старији усадници те надгробници из XIX века. Изнад

²⁸ *Лексикон градова и тргова*, 253 (В. Петровић); М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, Београд, 2013, 55, 260 (докторска дисертација).

²⁹ М. Зотовић, Ј. Бућић, *Резултати прелиминарних археолошких истраживања на територији општине Прибој*, Ужички зборник 4 (1975), 28.

савременог православног гробља налази се и новије исламско гробље. Овде сачувани примерци надгробника лошије су обрађени од оних са Црквине. Међу истим налазе се аморфни надгробници, шири на једном делу, као и плоче, а нађено је и камење које је изгледа профилисано.

Седобро

У атару села Седобро (МЗ Седобро, Пријепоље, Србија) налази се неколико локалитета. У засеоку Дубовица на потесима *Косовац*, *Ливаде* и *Бријег*, вршена су археолошка истраживања којим су установљени тумули из касног бронзаног доба.³⁰ На истом простору, али ниже Ливада, на потесу Косовац налазе се и остаци грађевине (43°24'508"N, 019°41'725"E, на око 892 m надморске висине), која је још давно, према сећању становника разграђена, али тај део колико је познато није археолошки истражен. На истом месту становништво је проналазило такође новац кован само са једне стране, али ниједан примерак нам није дат на увид. Према прикупљеним информацијама, у близини Ливада налази се и извор слане воде, а десно од истих и топоним Рудине, без видљивих остатака. Такође, посећен је и врх Градац (43°23'750"N, 019°41'585"E, на око 831 m надморске висине), на ком нема никаквих видљивих налаза, те се топоним вероватно односи или на само узвишење, или пак баштини сећање на неку градину из старијег периода.

Слана река

На узвишењу изнад *Слане Реке*, нешто пре њеног ушћа у Радојну, налази се велика некропола на локалитету познатим под именом: *Врж гробље* или *Грчко гробље* (43°35'603/608"N, 019°14'771/772"E, на око 616 m надморске висине). Смештена је у оквиру ширег потеса Топли до, испод Тулешића (Хунковићи, МЗ Заборак, Чајниче, РС-БиХ).³¹ Како је у питању изузетно слабо насељен предео, некропола је доста добро очувана, а чини је сигурно преко двеста, ако не и више надгробника, великим делом аморфних, али и типа плоча, сандук, саркофаг. У центру некрополе налази се неколико боље обрађених надгробника, међу којима и један са представом штапа на горњој страни, те додатним украсима у виду спирала и крстова са предње стране. Исти се налази непосредно поред узвишења, на коме је, према информацијама мештана, изгледа била црква, а на том месту вршило се и локално окупљање за празнике. У непосредној близини, одмах нешто изнад некрополе налази се и један активни слани извор, којих према обавештењима има још неколико дуж исте те косе.

³⁰ Својевремено истраживања су обављена под вођством Д. Срејовића, али изгледа да иста нису публикована.

³¹ Општина Чајниче: <http://opstinacajnice.rs.ba/upoznajte-cajnice/mjesne-zajednice.html>

Стрмица, Доња

У атару Доње Стрмице (МЗ Стргачина, Рудо, РС-БиХ) на узвишењу изнад пута налази се потес *М(р)аморје* (43°41'998/990"N, 019°13'880/887"E, на око 680 m надморске висине), на коме се налази око педесетак, ако не и више надгробника, типа плоча и сандук а има и изузетно великих примерака, ширине скоро три стандардна). Велики број типских је и повезан. Према прикупљеним информацијама, у непосредној близини на потесу *Замраморје*, налази се још неколико надгробника, али потес нисмо успели да лоцирамо. На Градини у атару села (данас изнад железничке станице) према саопштењима садашњих становника, нема остатака, нити се памте. Међутим, својевремено на истој А. Бејтић је пронашао зидове. Исту градину нисмо овом приликом обишли.³²

Цикоте, Доње

У атару Доњих Цикота (МЗ Рудо, Рудо, РС-БиХ) налази се потес *Грчко гробље* (43°35'744/745"N, 019°23'112/113"E, на око 389 m надморске висине). Некропола се пружа З-И, а данас о њеној величини сведочи свега десетак надгробника, типа плоча, усадник, пошто је у међувремену разграђена. Према информацијама средином XX века било их је око 75, а околно становништво мисли да се ту налазила и црква.

Током истраживања обишли смо цркву Сандаља Хранића, познату као Шћепаница у Шћепан пољу (43°20'658/679"N, 018°50'643/653"E, на око 495 m надморске висине), цркву херцега Стефана Вукчића Косаче у Сопотници (Ново Горажде (РС- БиХ) и Заграђу испод Сокола, (КО Бријег, Плужине, Црна Гора, данас активни манастир Заграђе) (43°20'707"N, 018°51'207"E, на око 709 m надморске висине), као и цркву у граду Чајничу.³³

* * *

На крају прегледа локалитета истражених током 2014-2015, неопходно је истаћи да је, судећи према остацима, живот средњовековних некропола могуће бар оквирно датovati у XIV и XV век, а за детаљније одређивање трајања истих, била би неопходна археолошка истраживања. Такође, мора се указати и да рад А. Бејтића о градовима у Доњем Полимљу, допуњава у знатном обиму знање о материјалним остацима на датом простору,

³² А. Бејтић, *Стари градови*, 107.

³³ Д. Војводић, *Ктиторска делатност Стјепана Вукчића Косаче, Шћепан Поље и његове светиње кроз векове*, Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24–25. септембар 2006), Беране: Свевиђе – манастир Заграђе 2010, 61–100, као и остале радове у истом зборнику; С. Мишић, А. Фостиков, *Неколико натписа из Подриња*, Натписи и записи 1 (2015), 21-28.

прикупљено током претходних истраживања. Стога је неопходно овом приликом допунити и наша постојећа запажања. Тако је исти аутор додатно указао на постојање остатака зидова утврђења изнад села Заградина, које су изгледа у међувремену изузетно урасле, пошто и поред трагања исте нисмо убицирали. Такође, осим у раду изнад наведених налаза, А. Бејтић је 1971, пронашао и остатке на градинама, које нисмо за сада обилазили: у Мрсову на Великој градини изнад Бишевића, за коју је понудио и убикацију са Хрсовцем (Мрсовац-Хрсовац), а где је забележио и некрополу стећака, одмах изнад саме градине на потесу Црквиште. (Бишевићи), затим на градини (данас делом изнад савременог пута и тунела) преко пута Гривина, на потесима Мали и Велики Љубањ у Сетихову, где се налазе остаци утврђења на Великом и остаци просторија или складишта на Малом, а за који сматра да је у питању град Lublano, који се јавља у повељи Алфонса Арагонског, који се иначе везује у литератури углавном за познат град Љубушки, о коме има пуно података. Град Раван, Равањски Бејтић повезује са Градином између Бишевића и Долова, на којој је такође нашао остатке зидина, а у чијој се непосредној близини налази предео Ревање са потесом Бријесно брдо, који исти идентификује са именовањем истог у акту Алфонса из 1444 – *Revancha Ubrisinio* – Ревањски у Брисну, а не Брезници, како је то сматрао М. Динић.³⁴ Свакако, неvezано од питања убикације, било би добро покушати поново и пронаћи поменуте остатке и документовати, за потребе даљих истраживања система насеља и утврђења у доњем Полимљу.

³⁴ А.Фостиков, *Извештај са историјско-географског рекогносцирања: На светим водама Лима 2012–2013*, 356-357; А. Бејтић, *Стари градови*, 97-109; *Лексикон градова и тргова*, 314 (С. Мишић, *Хрсовац*), 172 (С. Мишић, *Љубушки*), 233 (С. Мишић, *Раван*), са изворима и ст. литературом. М. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње*, 55-56.

Aleksandra Fostikov

**ON THE HOLY WATER OF LIM: RECONNAISSANCE OF THE LOWER
POLIMLJE 2014/2015**

S u m m a r y

The paper presents the results of historical geography reconnaissance performed as part of the project *On the holy water of Lim*, in 2014 - 2015th year. During those two years, over forty settlements in the territory of the Republic of Srpska (BH), Serbia and Montenegro, were examined. Except reconnaissance of some new sites, earlier findings also surveyed. Some of those are known archeological sites with material remains, and the others devastated throughout the history and witnessed only by local tradition or toponymy. Through terrain investigations the team visited in the area of the municipality of Visegrad, Nova Varos, Pluzine, Priboj, Prijepolje, Rudo and Cajnice. During this period, the team also visited the log cabin church in Kucani, springs in Bjeljevina, churches in Cajnice, New Gorazde and Scepan Polje, as well as contemporary complex Andricgrad. During a part of the research, GPS was used to determine the exact location and one day the data gathering on this way could be used to create a precise map of all localities and cultural- historical monuments in this area.